

DE BOEKHANDELAAR EN DE BIBLIOTHECARIS: OVER GENOT EN ONSTERFELIJKHEID

Bas Savenije
bibliothecaris van de Universiteit Utrecht

In: De plaats van de boekhandel(aar): een vriendenboek voor Paul Hogervorst ter gelegenheid van zijn 25-jarig jubileum / [red. Hans Eenens]. Utrecht, 1996.

De relatie tussen de boekhandelaar en de bibliothecaris is gecompliceerd en spannend. In mijn bijdrage wil ik graag aandacht vragen voor de toekomst van deze relatie in een tijdperk waarin de informatietechnologie een hoge vlucht neemt.

Alhoewel hieraan geen wetenschappelijk onderzoek ten grondslag ligt, durf ik met grote stelligheid te beweren dat de gemiddelde bibliotheekmedewerker het aanzien van zijn of haar eigen beroep hoger inschat dan dat van boekhandelaar. Wellicht houdt dit verband met de commerciële instelling die voor de boekhandelaar noodzaak is om te overleven. Een dergelijke instelling is in bibliotheken traditioneel niet of slechts minimaal aanwezig, hetgeen de bibliothecaris mogelijk nog eens gaat opbreken. Hiermee hangt samen dat bibliotheken niet over klanten spreken, maar over gebruikers; in het informatietijdperk is zelfs de naam 'eindgebruiker' geïntroduceerd, alsof hier sprake zou zijn van een lethale dosis. Mogelijk omdat ik nog maar relatief kort bibliothecaris ben, deel ik het bovengenoemde oordeel over de boekhandelaar, dat duidelijk enige kenmerken van een vooroordeel heeft, niet. Er is niets mis met het vak van boekhandelaar, het is een bijzonder eerbaar beroep. Het komt bovendien in de beste families voor, zoals een ieder weet die wel eens in Groningen komt, waar een volle neef van mij in deze branche actief is.

Zowel de boekhandelaar als de bibliothecaris hebben een plaats in de zogenaamde informatieketen, dat is de keten van partijen die ieder een of meer functies vervullen in de informatieverzorging. Daarbij is de bibliothecaris een klant van de boekhandelaar: hij koopt namelijk boeken van de boekhandelaar. Maar de bibliothecaris is tevens een concurrent van de boekhandelaar: doordat hij zijn klanten tegen een relatief lage prijs (en in sommige gevallen zelfs gratis) boeken tijdelijk ter beschikking stelt, voorkomt hij dat zijn klanten deze boeken, althans voorzover zij deze nodig hebben voor kortstondig gebruik, afnemen van de boekhandelaar.

Zowel de boekhandelaar als de bibliothecaris worden regelmatig met enig medelijden of zelfs leedvermaak bejegend, omdat het tegenwoordig een uiting van vooruitstrevendheid schijnt te zijn om het einde van het boek te voorspellen. Weliswaar wordt deze voorspelling op vele symposi-a en studiedagen gerelativeerd of genuanceerd door mensen die daar diep over hebben nagedacht, maar enige zorg over de toekomst van boekhandel en bibliotheek is wel op zijn plaats.

Het is daarbij van belang dat wij ons realiseren dat de term 'boek' in twee betekenissen wordt gebruikt. De eerste is de aanduiding van een materieel voorwerp, zoals een omslag met blaadjes ertussen. Het boek in deze zin kan worden beschouwd als informatiedrager, zoals ook een videoband en een compact disc informatiedragers zijn. In de tweede plaats wordt de term 'boek' gebruikt om te verwijzen naar het papier gezamenlijk met de daarop vastgelegde informatie, de informatie zowel als de informatiedrager dus. Voor deze combinatie kennen we ook de term 'document'.

Een beetje bibliothecaris beweert tegenwoordig dat zijn toekomst niet afhankelijk is van het boek. De bibliotheek in het informatietijdperk is een virtuele bibliotheek en deze houdt zich niet of slechts in beperkte mate bezig met boeken. De core business van de bibliotheek (want ook bibliothecarissen volgen managementcursussen en gebruiken de bijbehorende termen) is informatie: de bibliotheek verschaft informatie ongeacht waar of hoe deze is opgeslagen. De opslag of levering van de informatie is niet afhankelijk van het boek in de zin van informatiedrager.

Als gevolg van de ontwikkelingen in de bibliotheek gaan er zelfs stemmen op om de benaming 'bibliotheek' te veranderen. Hogescholen spreken al enige jaren van 'mediatheek', waarmee ze met name aandacht vragen voor de informatiedrager, de media. Gelet op de bovengenoemde core business lijkt me dit ten onrechte. Als er dan toch aan iets nieuws gedacht wordt, zou infotheek eerder in aanmerking komen, maar hiermee komt de bibliotheek toch gevaarlijk dicht bij de speltheek en de videotheek, en op grond van haar rijke traditie verdient zij toch een ander lot. Met enige regelmaat houd ik daarom een pleidooi om de naam 'bibliotheek' te handhaven, ook voor de virtuele en boekarme variant.

Hoe vergaat het de boekhandelaar in de toekomst? Ik wil mij hier gemakshalve concentreren op de wetenschappelijke boekhandel. De boekhandelaar is niet primair een leverancier van informatie; je kunt hem niet uitsluitend om de inhoud van zijn boeken vragen, zelfs niet tegen betaling. De boekhandelaar verkoopt boeken, meestal niet in de zin van informatiedragers, maar in de zin van documenten: de combinatie van informatie en informatiedrager bepaalt de aantrekkingskracht van zijn product.

Maar de informatie gaat in toenemende mate een eigen leven leiden: iemand die informatie zoekt, hoeft niet langer een boek te kopen. Bij het MIT in de Verenigde Staten wordt onderzoek gedaan dat er op ge-icht is een boek te ontwikkelen met blanco pagina's. Je kunt dit koppelen aan een oplaadstation, waarna het na enige minuten vol staat met tekst en plaatjes. Wat er in komt te staan kan de gebruiker via zijn computer aangeven. Een op de persoon toegesneden boek, niet op een beeldscherm, maar op papierachtig materiaal: licht, gemakkelijk mee te nemen en overal te lezen. Het boek is aan het eind van de dag weer eenvoudig uit te wissen, zodat het kan worden gebruikt voor nieuwe informatie.

Koopt men, wanneer een dergelijke innovatie is uitgekristalliseerd, toch nog een boek, dan doet men dat omdat men hecht aan de fysieke, houdbare vorm. De term 'boek' in het woord 'boekhandel' zal daarom in afnemende mate op de combinatie van informatie en informatiedrager slaan, en in toenemende mate betrekking hebben op de beperkte betekenis van informatiedrager. De core business van de boekhandel is het fysieke document, het stoffelijk omhulsel.

In de gelukkige wetenschap dat iedere vergelijking mank gaat, zou ik de relatie tussen boek en informatie, en daarmee die tussen boekhandelaar en bibliothecaris, willen spiegelen aan het bekende mind-body probleem in de filosofie. Dit probleem houdt zich bezig met relatie tussen geest en lichaam en de geschiedenis van de filosofie geeft een breed spectrum aan oplossingen voor dit probleem.

Grofweg kunnen deze oplossingen in twee categorieën worden ingedeeld: theorieën die de eenheid van geest en lichaam benadrukken (het zgn. monisme) en theorieën die de onderscheidenheid aanhangen (het zgn. dualisme).

Het monisme gaat, zoals gezegd, uit van de eenheid van geest en lichaam, maar heeft uiteraard de nodige varianten. Zo kennen we het materialisme dat in zijn extreme vorm beweert dat de materie fundamenteel is, zodat alles wat bestaat van de materie afhangt, een

standpunt dat door de Wiener Kreis werd aangehangen. Daar tegenover staat het idealisme dat slechts het bestaan van de geest en van de waarnemingen van de geest erkent; een belangrijke vertolker van deze mening was de filosoof Berkeley.

De monistische standpunten laten zich ook in de context van boek en informatie herkennen. De doom scenario's voor de toekomst van het boek roepen soms ongenueanceerde voorspellingen op die min of meer postuleren dat het boek het eeuwige leven heeft. Hieraan ligt duidelijk een materialistische visie ten grondslag. Een tegenovergesteld, maar ook enigszins extreem standpunt dat beweert dat ook de informatiedrager in wezen zelf informatie is, kan men als parallel van het idealisme zien.

Het dualisme (vooral bekend door Descartes) erkent geest en lichaam als onderscheiden elementen en verdiept zich zoals gezegd ook in de relatie tussen die twee. Een belangrijk thema daarbij is de vraag of de geest onafhankelijk van het lichaam kan bestaan (bijvoorbeeld na de dood van het lichaam) en -omgekeerd- het lichaam onafhankelijk van de geest, waarbij sommige filosofen het voldoende vinden om te constateren dat hier sprake is van een logische mogelijkheid. Voor de goede orde voeg ik hier aan toe dat de term 'logisch' voor hen iets anders betekent dan de huis-tuin-en-keuken betekenis 'vanzelfsprekend' ("Dat is toch zeker logisch!").

Juist vanwege de verdieping van de onderlinge relatie vind ik het dualisme inspirerender dan het monisme. De eerste vraag daarbij is natuurlijk in hoeverre de beide elementen boek en informatie los van elkaar kunnen bestaan. Het boek zonder informatie: zelfs zonder de raadpleging van de definitie van informatie (d.w.z. zinvol geordende gegevens) kan men zich dit voorstellen. Informatie komt ook zonder boek voor, mede dankzij de huidige diversiteit aan informatiedragers.

Ingewikkelder, maar ook boeiender wordt het, wanneer men zich informatie los van welke informatiedrager dan ook voorstelt. Dit roept associaties op met wat Popper 'de derde wereld' noemt: het geheel van objectieve zelfstandige kennis. De status en waarde van deze objectieve kennis, zo zegt Popper, is niet afhankelijk van de vraag of iemand die kennis bezit in subjectieve zin, het is 'knowledge without a knowing subject'.

De tweede vraag die het dualisme aan de orde stelt, betreft de onderlinge relatie tussen boek en informatie. Hierbij wil ik, ook al ben ik bibliothecaris, zeker niet het absolute primaat van de informatie prediken. Uitgaande van de parallel met het mind-body probleem vraag ik aandacht voor twee aspecten.

Genot is het eerste. In de ogen van velen vindt het genot zijn oorsprong in het materiële (het lichamelijke) en niet in het niet-materiële. Ook het boek als stoffelijk omhulsel is, zeker in de tijd waarin de toekomst ervan wordt betwijfeld, regelmatig onderwerp van lofzangen waarin het genot bij het betasten ervan uitvoerig wordt beschreven.

Onsterfelijkheid is een ander interessant aspect. Het moge duidelijk zijn dat het lichamelijke in de loop der jaren zwakker wordt; de geest daarentegen rijpt in de tijd. Ook het boek als materie is uiterst kwetsbaar voor de tand des tijds, zoals iedere conservator kan bevestigen. Informatie daarentegen wordt in de loop der jaren verrijkt. Voor diverse filosofen is deze tegenstelling kenmerkend voor de relatie tussen de beide elementen en daarmee tevens een belangrijk argument om te geloven in de onsterfelijkheid van het niet-materiële. Met andere woorden: in de eindigheid van het boek als stoffelijk omhulsel ligt een argument voor de eeuwigheid van informatie besloten.

De boekhandelaar en bibliothecaris krijgen nu, in onderlinge vergelijking, een tweetal boeiende karakteristieken: het genot aan de kant van de boekhandelaar en de onsterfelijkheid aan de kant van de bibliothecaris. Het is in universitaire studies en publicaties een goede gewoonte om verder onderzoek naar het onderwerp in kwestie te bepleiten. Ook voor het bovenstaande lijkt een dergelijke aanbeveling gerechtvaardigd. Voor het moment kunnen we het hier echter, wat mij betreft, wel even mee doen.